

II.

POVIJESNI I SOCIOLINGVISTIČKI KONTEKST NJEMAČKO-HRVATSKOGA JEZIČNOGA DODIRA U ĐURĐEVEČKOJ PODRAVINI

1. Razdoblje Vojne krajine (1535. – 1871.)

Stalna veza Hrvatske sa zemljama njemačkoga govornoga područja, a time i njegovim stanovnicima, govornicima raznih inačica njemačkoga jezika, uspostavlja se početkom 13. stoljeća, kada doseljenici iz njemačkih zemalja (tzv. *hospites*) sudjeluju u osnivanju hrvatskih gradova. “Najstarije spominjanje Nijemaca kao ‘hospitesa’, koji uživaju posebne privilegije u obavljanju svojih obrtničkih usluga nalazimo u gradu Varaždinu već 1209. godine. Ovi su Nijemci doseljavali iz Štajerske, odnosno Graza, te su kao vješti obrtnici bili vrlo cijenjeni. Oni su kroz ‘vandrovanje’ svojih naučnika uvijek nanovo jačali vezu s njemačkim prostorom, unašajući u Hrvatsku novostečena iskustva.” (Kolar-Dimitrijević 1994: 43). “Nosioци njemačkoga jezika u Hrvatskoj su njemačkogovoreći doseljenici u gradove, najprije obrtnici i trgovci, a kasnije i liječnici, ljekarnici i službenici, koji su usprkos svojoj malobrojnosti i relativno brzom asimilaciji s domaćim stanovništvom, osigurali trajanje njemačkom jeziku.” (Žepić 1996a: 309).

Veza Hrvatske s njemačkim jezičnim prostorom trajala je s većim ili manjim intenzitetom sve do početka 20. stoljeća, odnosno raspada Austro-Ugarske Monarhije. No tek u 16. stoljeću, izborom Ferdinanda I. za hrvatskoga kralja, počinje čvrsta i intenzivna povezanost između Austrije i Hrvatske (Žepić 1995). “I hrvatsko je plemstvo u bliskim odnosima s austrijskim, tako da njemački jezik napose u zadnjoj trećini 18. stoljeća postaje jezikom viših društvenih staleža u Hrvatskoj.” (Žepić 1996a: 309).

Ovdje skicirani povijesni okvir u svojoj upravno-političkoj, gospodarskoj, kulturološkoj i jezičnoj dimenziji, ujedno je i podloga njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira u Hrvatskoj.

Posebnu ulogu njemački je jezik imao na području Vojne krajine, što je u sklopu Habsburške Monarhije osnovana u prvoj polovici 16. stoljeća radi obrane od Turaka. Prije nego što su se intenzivirali ratovi s Turcima 1683. godine Vojna se krajina sastojala od dviju granica: “hrvatske” sa sjedištem u Karlovcu, omeđene Jadranskim morem, Kupom i Savom, te “gornjoslavonske” s generalatom u Varaždinu, koja je obuhvaćala područje između Drave i Save. Potonja granica sastojala se od dviju pukovnija sa sjedištima u Križevcima (njem. *Kreuz*) i Đurđevcu (njem. *Sankt Georgen*) (Krajasich 1974: 41). Vojna krajina ukinuta je tek krajem 19. stoljeća, a njezino je područje pripojeno građanskoj Hrvatskoj (Wagner 1971). Budući da je Vojna krajina bila podređena carskom Dvorskom ratnom vijeću (njem. *Hofkriegsrat*), kolegiju koji je funkcionirao kao neka vrsta ministarstva obrane za njemačke i austro-ugarske habsburške zemlje, a ne hrvatskom saboru i banu, u tom dijelu hrvatskoga etničkoga prostora njemački je jezik imao status službenoga i zapovjednoga jezika.

Nakon pada Virovitice 1552. godine pa sve do kraja 17. stoljeća sjevernohrvatski gradić Đurđevac bio je najistočnija utvrda Habsburške Monarhije u sklopu Vojne krajine. U svom prikazu podravske povijesti Horvat (1933) posvećuje čitavo jedno poglavlje 1552. godini, opisujući teško vojno i društveno stanje uzrokovano turskim napadima: “Otkako je u turske ruke pala Virovitica, nestade sigurnosti u Podravini. Turci su naime iz Virovitice prodirali u Podravinu prema Koprivnici, koju radi toga dade hrvatski sabor jako utvrditi. Između

Koprivnice i Virovitice propadoše sva sela, iz kojih se bijedni narod hrvatski odselio većinom preko Drave u južnu Ugarsku, gdje je još i danas žive mnogi potomci tih bjegunaca. (...) Nešto se naroda održalo u Đurđevcu, gdje je Ferdinand u tvrđu smjestio znatniju vojničku posadu. U Đurđevcu je 4. kolovoza 1554. vojvoda Jakov Sekelj imao 100 konjanika i 104 pješaka.”

Tek nakon što su Turci napustili Viroviticu 1684. i sklapanjem karlovačkoga mira 1699., kada su Slavonija, Srijem i Vojvodina oslobođeni od turske vlasti, Đurđevac gubi svoj strateški značaj za austrijsku carevinu (Kruhek 1985). No sve do 1756., kada je osnovan grad Bjelovar kao zajedničko sjedište križevačke i đurđevečke pukovnije, Đurđevac je središte pješačke pukovnije. Ta je pukovnija imala kumpanije u Đurđevcu, Virju, Novigradu, Peterancu, Pitomači, Velikom Trojstvu, Grubišnom Polju, Kovačići, Severinu, Rači, Kapeli i Sokolovcu (Horvat 1940: 62). Đurđevečka utvrda Stari grad, koja je stoljećima služila kao fortifikacijski objekt za obranu od Turaka, impresivan je spomenik je iz toga razdoblja đurđevečke povijesti (Kruhek 1985, Janković-Hapavel 1996, Đurić / Feletar 1992: 223-228).

Iako su u 18. i 19. stoljeću zapadni dijelovi Vojne krajine izgubili svoju prvobitnu obrambenu važnost, zadržani su u njezinu sklopu jer su predstavljali velik ljudski potencijal za carsku vojsku (Bertling 1912: 3). Na Hrvate je herceg von Hildburghausen gledao kao na “blago carskoga dvora koje se ne bi moglo ni otkupiti, ni platiti novcem” (prev. V. P.) (“Beitrag des Herzogs von Hildburghausen”, navedeno prema Vaniček 1875: 439). “Pošto su terezijanske reforme učvrstile državni ustroj, stari vojni i financijski sustavi postali su zastarjeli i većinom su dokinuti. Sve carske zemlje preuzele su svoj dio obrane. Ipak, Austrije je oklijevala s raspuštanjem prave Vojne krajine. Naime, to je područje i nadalje davalo jake vojne snage za ratove protiv Pruske, Osmanlijskoga Carstva i Francuske revolucije, a do sredine 19. stoljeća odatle su dolazile najpouzdanije pukovnije austrijske vojske”. (prev. V. P.). (Rothenberg 1970: 223).

Sve do 1871. godine, kada je razvojačen Varaždinski generalat, kojega je dio bilo i područje đurđevečke pukovnije, njemački je bio službeni jezik u đurđevečkoj Podravini. U đurđevečkoj osnovnoj školi i danas se čuva Spomenica (njem. *Ehrenbuch*), vođena od 1829. do 1872. godine, vrijedan izvor za povijest njemačkoga školstva i njemačkoga jezika u Đurđevcu. Osim pravopisnoga i onomastičkoga aspekta njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira posebno je zanimljiv način na koji je zabilježen prijelaz s njemačkoga kao službenoga jezika na hrvatski – zapis za 1871. pisan je njemačkim jezikom, a onaj za iduću godinu, 1872., sročjen je na hrvatskom. Sačuvana je i spomenica iz njemačke škole u Virju kao i knjiga zapovijedi, *Befehls-Protocol* (Podravec 1999: 29, 31).

Za razliku od nekih drugih hrvatskih područja i gradova gdje je velik dio stanovništva govorio njemački kao materinski jezik, u đurđevečkoj je Podravini većinsko stanovništvo bilo hrvatsko. Ono je njemački jezik (na)učilo u školi ili tijekom vojne službe. U opsežnom radu o Nijemcima u Srijemu, Slavoniji i Hrvatskoj do Prvog svjetskog rata Oberkersch (1972) ne navodi nikakvu germanofonu koloniju na području đurđevečke Podravine, iz čega se može zaključiti da germanofono stanovništvo na tom području nije bilo statistički relevantna kategorija.

S osnivanjem njemačkih škola u Varaždinskom generalatu, što ga je potaknuo njegov zapovjednik general baron Beck, počinje se 1755. godine, kada pijaristi, duhovnički red što ga je 1617. osnovao u Rimu J. v. Calasanza radi organiziranja školske poduke (dtv-Lexikon 14: 130), preuzimaju samostan Marča (Vaniček 1875: 575-592). Iste godine pijaristima se dopušta da u Bjelovaru izgrade svoju crkvu i školu (isto, 576).

Tako je, primjerice, temeljem naredbe carice Marije Terezije od 8. veljače 1755. u Virju 1759. godine osnovana Carska trivijalna škola na njemačkom jeziku (Podravec 1999: 27-28): “Virovsku školu polazili su učenici i iz novigradske satnije sve dok nije u Novigradu osnovana škola (1830.). Kako piše u Spomenici Opće pučke škole, trivijalne su škole trajale tri godine i imale su I. razred donji, I. razred gornji i II. razred. Uz učenje čitanja i pisanja, računanja i vjeronauka učenici su imali i vojne vježbe pa su za to morali imati posebno odijelo, drvenu pušku i drveni mač. Na svakoj je školi bio jedan učitelj, a ako je broj djece prelazio 40, onda je dobivao pomoćnika. U te su se škole upisivali dječaci s 8 ili 9 godina i kasnije, pa je u odjelu bilo djece različitih uzrasta. Svi su nakon takvog školovanja bili gotovi vojnici. To su bile neobavezne škole, pohađali su ih uglavnom dječaci, iako su se upisivale i djevojčice uglednih roditelja. Najbolje su učenike slali na vojnu obuku kako bi postali dočasnici i časnici.“ Nadzor nad školama imali su vojni časnici, a učitelji su bili uglavnom razvojačeni časnici ili invalidi, koje je plaćala država.

Što se tiče dvojezičnosti učenika i njihove uronjenosti u diglosijsko okružje, gdje je njemačkom jeziku pripadala domena školstva, vojske i uprave, a hrvatskom domena privatnosti, može se ustvrditi da se radilo o vrlo visokom stupnju bilingvalnosti. U prilog toj tvrdnji govori i zapis iz Spomenice Opće pučke škole u Virju (1872): “Po svemu i u svemu se dakle na ovi trivijalnih škola i glavnih u krajini bivšoj postupalo po njemački i diete, koje bi dobro učilo u takovih škola, bilo je gotovo Niemac u školi, nu izvan škole i kod kuće pridržavalo bi narodno svojstvo i biljeg.”

U Đurđevcu je prva škola na njemačkom jeziku osnovana 1757. (Feletar 1988: 248). No, osnivanje škola na njemačkom jeziku nije u isti mah i početak školstva na području đurđevečke Podravine. Naime, u prijašnjim razdobljima djelovale su škole pod ingerencijom Crkve. Učitelji su bili orguljaši i pomoćnici župnika, uglavnom Hrvati. Kanonska izvješća vrijedan su izvor za rekonstrukciju njihova rada i života. Najstariji podatak o jednom takvom učitelju crkvene škole sadržava izvješće od 13. rujna 1649., kada u Virju učitelj Grga Formić podučava djecu u svojoj kući, ne dobivajući nikakvu plaću ni od vojske ni od općine, nego uživa 4 jutra crkvene zemlje (Podravec 1999: 25). U izvješću o kanonskoj vizitaciji Đurđevcu 13. ožujka 1659. kanonik Vinković ne spominje ime učitelja, no navodi se podatak da od krajiške uprave dobiva plaću od 2 rajnska forinta, a opisuju se i njegovi “honorarni” prihodi (Horvat 1940: 16): “Učitelj prati župnika na sprovodima, pa svaki put dobiva 4 denara. Kada pak ide sa župnikom o blagdanu Sv. Triju Kraljeva od kuće do kuće, onda mu župnik daje treći dio sabranih denara, kruha, lana i sušenih svinjskih nogu.”

Škola u Molvama osnovana je 1765. godine, a njezin je osnivač bio “domaći sin pater Filip Litvić, koji je u starosti službovao u Molvama kao župnik, od godine 1794. do 1814.

Školska nastava obavljala se u župnom stanu, a učitelji su bili župnici i graničari podčasnici. Škola nije bila redovita već su je pohađala ona djeca čiji su roditelji htjeli da im djeca znaju čitati i pisati. Škola je trajala samo za vrijeme kada je u selu bio župnik. Kanonska vizitacija župe Molve iz godine 1771. bilježi da djeca iz Molvi polaze nastavu u Virju. Vizitacija iz 1825. godine spominje učitelja Stjepana Kovača, a nastavu polazi 40 dječaka, što zapravo ukazuje na početak redovne nastave” (Špoljar 1998: 202-203).

Škola u Kalinovcu osnovana je 1828. (Cvekan 1991: 46) ili 1829. godine (Aurer 1938: 7), a u Podravskim Sesvetama 1830. godine (Cuvaj 1910/1911 I: 663; Cvekan 1994: 35).

Pučka škola u Brodu na Dravi utemeljena je 1815. godine, a 1844. godine preseljena je zajedno s cjelokupnim stanovništvom u novoosnovano mjesto Ferdinandovec. No, usprkos činjenici što je nova škola sazidana već u jesen 1844., školske godine 1844./45. u njoj nije održana nastava jer je u zgradi stanovao župnik. Nakon što je sagrađen i župni dvor, župnik se seli iz školske zgrade, a redovna nastava započinje u školskoj godini 1845./46. (Cvekan 1996: 121).

Što se tiče pravne regulative koja se odnosila na nastavu na njemačkom jeziku, treba spomenuti i carsku naredbu od 24. srpnja 1764. kojom se “zapovijeda osnivanje carskih škola u svakom selu ili barem sjedištu kumpanije kako bi dječaci učili njemački jezik i pismo i pripremali se za vojničko zvanje” (Podravec 1999: 27).

Tek krajem osamdesetih godina 18. stoljeća u školama se počinje upotrebljavati hrvatski jezik, i to u poduci vjeronauka. Pravni temelj te odluke predstavlja dokument *Lectionsplan der slavisch-deutschen Schulen*, što ga je 1781. godine u Bjelovaru donijelo prosvjetno povjerenstvo, sastavši se radi izrade kurikuluma za škole u Vojnoj krajini (Vaniček 1875: 594). Međutim, sredinom 19. stoljeća u većini pučkih škola Đurđevačke pukovnije nastava se održava na hrvatskom jeziku. U tzv. trivijalkama kao elitnijim školama za izobrazbu budućih časnika, i dalje je nastavni jezik njemački. “Gjurgjevačka je pukovnija g. 1857. imala 69 škola. Od ovih bijaše 6 t. zv. ‘trivijalka’, koje je uzdržavala država. Sve druge 63 škole bijahu t. zv. narodne (pučke) škole, koje uzdržavahu općine. Od ovih pučkih škola 4 su imale njemački, a 59 hrvatski nastavni jezik.” (Horvat 1937: 324).

Ilustrativan primjer za supostojanje škola na hrvatskom i njemačkom jeziku i njihovu sudbinu nakon razvojačenja naći ćemo u povijesti školstva u Novigradu Podravskom (Madjer 1937: 213): “Zapovjedništvo Krajiške đurđevačke pukovnije god. 1830. osnuje općinsku seosku školu. Polazilo ju je 40 dječaka i isto toliko djevojčica. Škola je imala dva razreda. Obuka se vršila u hrv. jeziku, i to: nauk vjere, čitanje, pisanje i račun. (...) Takvu je školu polazila mladež 2 godine, a izuzetno neki i 3 god. Djevojčice su se poslije toga iz škole otpuštale, a dječaci su prelazili u općinsku njemačku školu u Novigradu 3 godine i učili su nauk vjere, čitanje, pisanje i račun, a osobita se polagala važnost na njemački jezik kao prijavu za vojništvo. Njemačka općinska škola osnovana je između god. 1816–1820. (...) Njemačku školu polazili su isprva dragovoljno dječaci imućnijih roditelja kao i časnika, a kasnije su je svi bili dužni polaziti. (...) God. 1853 sagrađena je novigradska nova školska

zgrada (...). Općinska hrvatska i općinska njemačka škola premjestile su se u tu novu zgradu. (...) Njemačka općinska i hrvatska opć. škola bile su sada u istoj zgradi sve do god. 1872. Te je godine razvojačena Krajina, pa su naredbom Kr. zemaljske vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 16–II–1872 br. 364, točka 15 prestale rečene škole i pretvorene u trirazrednu djevojačku i dječjačku pučku učionicu.”

Izvorni govornici njemačkoga jezika u đurđevečkoj Podravini predstavljali su manjinu u odnosu na starosjedilačko, hrvatsko pučanstvo. U Podravini su uglavnom doselili s juga njemačkoga govornoga područja, a po zanimanju su bili vojnici plaćenici, časnici i obrtnici.

Tako je vojna posada u Đurđevcu godine 1577. brojila 230 vojnika. “Među ovima bijahu 172 vojne haramije, 54 njemačka plaćenika i 4 husara.” (Horvat 1940: 12). “1580. uz haramije bijahu u gjurjjevačkoj tvrđi 34 njemačke sluge, među kojima bijaše 30 strijelaca, 3 podčasnika i 1 sluga krajiškoga kapetana (zapovjednika tvrđje i posade).” (isto, 13).

Tomerlin-Picok (1989: 78-79) daje iscrpan popis zapovjednika Đurđevečke pukovnije između 16. i 18. stoljeća. Između ostalih, navode se i prezimena koja upućuju na njemačko, odnosno austrijsko podrijetlo njihovih nositelja: Ratzenegg, Trattmannsdorf, Teufenbach, Paradeiser, Galler, Helfernberg, Seyfried, Raumschussel, Stadl, Thurn, Stubenberg, Ehrenreich, Rindsmaul, Heister, Herberstein, Steinbeiss, Kautsch, Hohenems. Od časnika, izvornih govornika njemačkoga, očekivalo se da vladaju hrvatskim jezikom radi sporazumijevanja s podređenim vojnicima.

Obrtništvo se na području Vojne krajine⁸ počelo širiti u drugoj polovici 18. stoljeća naseljavanjem hrvatskih, ugarskih i njemačkih obrtnika: “Obrtnici iz drugih krajeva naselili su se napose u mjesta Dubicu i Sisek u Banskoj krajini, te u Đurđevac, Virje, Pitomaču i Peteranec.” (prev. V. P.). (Krajasich 1974: 248). Tako je, primjerice, 1803. godine na području Đurđevečke pukovnije bilo tristotinjak obrtnika, pa je ta pukovnija s obzirom na broj obrtnika bila na drugom mjestu nakon Petrinje (isto, 253).

S obzirom da su živjeli u okružju s većinskim kroatofonim stanovništvom, germanofoni su se doseljenici vjerojatno u većoj ili manjoj mjeri služili hrvatskim jezikom.⁹ Ta se manjina tijekom vremena asimilirala u većinsku, hrvatsku populaciju. Na primjeru niza podravskih

⁸ O doseljavanju njemačkih obrtnika i trgovaca u Vojnu krajinu usp. i Buczynski (1994). O Nijemcima u Podravini piše Kolar-Dimitrijević (1994).

⁹ Kao književno stiliziran, no uvjerljiv primjer njemačko-hrvatske interferencije u izvornih govornika njemačkoga navodimo pjesmu Đuke Tomerlina-Picoka *Preteral – sigde si* (1995): “Alzo,/ herr Makso,/ Špiclin frajt –/ mus na arbajt!// Niks gut vic,/ cuksfirer Fric,/ da bomo kvit –/ idi lepo vrit!// Fajn truca/ Matez muca,/ ne znala ja/ kaj rekla ona?// Jošče je bojle,/ brez ičije vole/ frlezaš befele –/ fujtaflin fele!// Da bar ja zeznala/ kaj ja to fulala/ i, zakaj ti mene –/ ne rešpekterala?// Kakva ti to štima/ i – disciplina?/ Iščeš dima,/ gde ga – nega!// Štram soldat/ morala znat, da to tak –/ dok vredila aptak!// Sasi se piskutlivo pišče/ em te ne sluša nišče!// Aaa, kak te i bi, kad –/ preteral – sigde si!”

prezimana Franjo Fancev (1907: 308) navodi kako je Podravina zapravo pravi “melting pot”, a preci Podravaca su njemačkoga, mađarskoga, bugarskoga, pa čak i turskoga podrijetla: “Područje od Koprivnice do Pitomače naseljeno je samo Hrvatima, no već istočno od Kloštra žive i nehrvati, i to Mađžari i Štajerci, no tako su malobrojni da se istom pohrvaćuju, a njihova djeca ne govore jezik svojih roditelja. Najbolje nam prezimana pokazuju koliki sadašnji Hrvati nisu prastanovnici ovih krajeva, nego doseljenici. Međutim, nije riječ samo o stranim (mađarskim i njemačkim) prezimenima, nego ima i takvih domaćih koja nas vode u štokavsko područje, a zastupljena su i ona bugarskoga, pa čak i turskoga oblika.” (prev. V. P.).

Poznavanje hrvatskoga jezika od strane učitelja smatralo se samorazumljivom činjenicom, ne samo prije nego što je u 2. polovici 18. stoljeća utemeljeno školstvo na njemačkom jeziku, nego i kasnije, kada je njemački jezik bio nastavnim. Ako učitelji nisu u dovoljnoj mjeri vladali hrvatskim jezikom, poticalo ih se da nadoknade taj deficit (Vaniček 1875: 593). U protivnome bi im prijeto otkaz, kako svjedoči Horvat (1940: 50-51) u bilješci o kanonskoj vizitaciji u Đurđevcu iz 1758. godine: “Učiteljsku i orguljašku službu od nekoga doba vrši Josip Langjak. On je surova glasa, a ne zna hrvatski jezik. Zato je kanonik arhidjakon odredio neka se namjesti drugi prikladniji učitelj, jer Langjak nije sposoban za orguljaša, a još manje za obučavanje mladeži.”

Isto tako, od učitelja se očekivalo da perfektno govore njemački. Tipičnog, višejezičnog učitelja nalazimo, primjerice, u kanonskom izvješću o vizitaciji u Novigradu Podravskom 1768. godine (Madjer 1937: 125): “Učiteljem je Mijo Stibi, koji govori latinski, mađarski i njemački. On je ujedno orguljaš. Rodom je iz Đurđevca; u Novigradu je počeo služiti uz obvezu da orgulja i obučava mladež.”

Da je znanje njemačkoga jezika kod učitelja u školama Vojne krajine bilo popraćeno visokom filološkom i glotodidaktičkom kompetencijom, svjedoči i djelovanje đurđevčkoga učitelja Ladislava Škrobota, koji je četrdesetih godina 19. stoljeća sastavio udžbenik njemačkoga jezika i njemačko-hrvatski rječnik za škole u Vojnoj krajini (Häusler 1996).

Svećenike koji su služili u župama¹⁰ đurđevčke Podravine imenovao je zagrebački biskup. Oni su u pravilu bili Hrvati koji su svoje studije završavali na domaćim i inozemnim sveučilištima. Ti su svećenici studirali između ostaloga u Zagrebu, Lepoglavi, Grazu, Beču, Bologni, Rimu, a osim hrvatskim služili su se još barem njemačkim i latinskim jezikom (Horvat 1940, Cvekan 1991). I za njih se, kao i za časnike i učitelje, podrazumijevalo da budu dvojezični i višejezični. Da je njihova jezična kompetencija bila visoka, potvrđuje i podatak što ga navodi Horvat (1980 II: 667) o kajkavskohrvatskom prijevodu prosvjetnoga zakona iz 1774. godine, *Allgemeine Schulordnung*, kojim se regulira novi ustroj školstva u Habsburškoj

¹⁰ O demografskoj povijesti đurđevčkoga dekanata vidi Matica (1996).

monarhiji: “Iz škole u Đurđevcu sačuvan je hrvatski prijevod novih propisa, što ga je učinio župnik Đuro Kušić¹¹ god. 1775 (...)”.

Demografski i jezični kontekst supustojanja njemačkoga i hrvatskoga elementa, koji u velikoj mjeri korelira s dvodijelnom društvenom raslojenošću na viši i niži društveni sloj,¹² odraz je osnovnog organizacijskog koncepta Vojne krajine u Hrvatskoj. Prema tom konceptu domaće je, hrvatsko stanovništvo, organizirano u velike kućne zadruge,¹³ u odnosu na pučanstvo u drugim područjima Monarhije uživalo određene gospodarske i porezne povlastice, no zauzvrat je imalo obvezu graničarske i vojne službe (Krajasich 1974: 140-146, Völkl 1982:9). Posebnu je važnost imalo davanje zemlje u leno. “Umjesto plaće, Hrvatima je za vojnu službu u domovini i inozemstvu davana zemlja na slobodno uživanje kao neka vrsta ‘vojnog lena’.” (prev. V. P.) (Bertling 1912: 4). Dok su mlađi muški članovi zadruge bili u vojnoj ili stražarskoj službi, preostali dio obitelji brinuo je o gospodarstvu, osiguravajući sredstva za život članovima obitelji koji su bili u službi (Wagner 1971: 368).

Iz rekonstrukcije društveno-povijesnoga konteksta đurđevečke Podravine u razdoblju Vojne krajine vidljivo je da su veliku većinu stanovništva činili izvorni govornici hrvatskoga, koji su u većoj ili manjoj mjeri imali i određeno znanje njemačkoga jezika. Dobro poznavanje njemačkoga jezika u govoru i pismu bilo je pretpostavka profesionalnoga napredovanja u vojnoj hijerarhiji. Tako je, da bi se povećao broj učenika u školama na njemačkom jeziku, 1779. godine donesena zapovijed prema kojoj nitko tko nije vičan njemačkom jeziku i pismu ne može biti promaknut u dočasnika (Vaniček 1875: 591).

¹¹ Zanimljivo je ni Horvat (1940) ni Cvekan (1991) u svojim radovima o povijesti Đurđevca ne navode Đuru Kušića kao đurđevečkoga župnika. Bit će da je razlog tome što svećenike u Đurđevcu navode prema izvješćima o kanonskim vizitacijama. Naime, te se vizitacije nisu obavljale svake godine u svakoj župi. U svojim opisima tih izvješća Horvat (1940: 51-52) kao susljedna se izvješća navodi ona iz 1760. i 1787., što će reći da je između dviju vizitacija proteklo punih 27 godina.

¹² “Općenito je u Vojnoj krajini postojao samo jedan stalež, graničarski, a on je u sebi objedinjavao seljački i vojnički stalež. Generali, štapski i visoki časnici, viši službenici i svećenici činili su otmjeni sloj Vojne krajine.” (prev. V. P.) (Krajasich 1974: 74).

¹³ Te su zadruge ponekad bile sastavljene i od nesrodnih obitelji, a na čelu svake nalazio se kućegospodar sa svojom suprugom, kućegospodaricom, koji je kao bezuvjetni gospodar upravljao čitavom pokretnom i nepokretnom imovinom (Ljubić 1981: 22): “Budući da je zadruga u sistemu Vojne krajine predstavljala gospodarsku i društvenu cjelinu, vlast je nastojala svim sredstvima spriječiti njihovo raspadanje, što je uglavnom postigla baš davanjem spomenutih prava kućegospodararu. Posve je razumljivo da se pojedinac u takovom sistemu nije mogao odijeliti od zadružne zajednice, jer je sve što je stekao pripadalo zadruzi. Ali i zadruga je imala obaveze prema svakom pojedincu i to ne samo dok je vršio vojnu dužnost, već i u slučaju bolesti, starosti i invaliditeta.” O gospodarskoj ulozi zadruga, njihovu podrijetlu i pravnim osnovama usp. između ostaloga Mayer (1910) i Kaser (1986). O ustroju zadruga u đurđevečkoj Podravini usp. Kranjčev (1926), Tomerlin-Picok (1990: 35-37), Kovačić (1984), Dolenc-Dravski (1981).

Školovanje na njemačkom jeziku u đurđevečkoj Podravini u drugoj polovici 18. i tijekom 19. stoljeća često bi rezultiralo redukcijom kompetencije u materinskom jeziku. Tako je tome bilo napose s budućim časnicima koji su školovanje nastavili izvan Hrvatske, a mnogi od njih postigli su impresivnu karijeru u austrijskoj vojsci.¹⁴ Primjer za potiskivanje ili redukciju kompetencije materinskog, hrvatskog jezika na račun njemačkoga naći ćemo u biografiji slavnog pjesnika i austrijskog generala Petra Preradovića (Grabrovnica, 1818. – Beč, 1872.), koji je školu na njemačkom jeziku pohađao i u Đurđevcu (*Ehrenbuch 1829.-1872.*). Preradović je svoju prvu pjesmu napisao na njemačkom jeziku 1834. godine (Jankač 1909: 11). Tek deset godina kasnije počeo je pisati poeziju na hrvatskom jeziku da bi naposljetku postao jednim od najznačajnijih predstavnika hrvatskog književnog romantizma.

Budući da su pojedinci ili skupine koji su u stanju naizmjenice koristiti dva ili više jezika stvarno mjesto jezičnoga dodira (Weinreich 1953: 1), na osnovu izloženih podataka u ovome poglavlju možemo pretpostaviti da je sloj vojno sposobnih graničara bio glavni nositelj njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira u đurđevečkoj Podravini, ali i u ostalim dijelovima Vojne krajine. Vojna obveza odnosila se na muškarce od 16 do 60 godina (Ljubić 1981: 21). Iz Novigrada Podravske imamo opis graničarske svakodnevice: “Sve, što god je bilo iole sposobno, bilo je vojnikom. Svaki je imao kod kuće pušku, bajunetu i dr., a podoficir i sablju. Redovite vježbe pravile su se u proljeće, ujedno kad su veliki poljski radovi prestali. Ako se što osobito desilo, trubač je u rog trubio, i svi su sa svih strana trčali iz svojih domova i polja, što je ko brže mogao, i sakupljali se u mjestu na sadašnjem trgu Profesora B. Madjera iza župne crkve ili na trgu Pod Lipama, dok su žene od kuće ponijele na trg oružje onima koji su izravno s polja došli. Straže su davali još za stožer u Bjelovaru (za barutanu i kaznionicu ‘štukaus’) i za pojedine prijevoze i prijelaze na Dravi.” (Madjer 1937: 149-150).

Pripadnici toga sloja činili su znatan dio kućnih zadruga, pa se može pretpostaviti da je u njihovoj međusobnoj komunikaciji, ali i u komunikaciji s ostalim članovima zadruga došla do izražaja njihova hrvatsko-njemačka dvojezičnost u obliku raznolikih pojava interferencije i kodnoga preključivanja. Brojnost takvih komunikacijskih situacija i njihovih sudionika dala je njemačko-hrvatskom dodiru u đurđevečkoj Podravini grupno-socijalnu dimenziju. Zahvaljujući toj činjenici, pojave proistekle iz njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira postale su tijekom vremena elementima sustavâ govora đurđevečke Podravine, a time i sastavnim dijelom jednojezične kompetencije govornika tih govora.

Razvojačenjem Vojne krajine 1871. godine i njezinim pripajanjem građanskoj Hrvatskoj, na području križevačke i đurđevečke pukovnije osniva se Bjelovarska županija (Horvat 1937: 322-232), a njemački jezik definitivno gubi status službenoga jezika. Ovaj prelaz s njemačkoga

---

¹⁴ Usp. biografije časnika i odličnika iz Novigrada Podravske u Madjer (1937: 233-281).

na hrvatski jezik (njem. *Sprachwechsel*) vidljiv je usporede li se službeni dokumenti iz 1871. i 1872. godine. Evo podatka iz 1872. o jednom službeniku u Novigradu Podravskom (Madjer 1937: 153): “1873. g. bio je kot. pretstojnikom Hadžić, a prije njega, prvi nakon razvojačenja, Vondra koji je u vojsci bio natporučnik, a kao kot. pretstojnik potpisivao se 2–IV–1872: Vondra Oblt. pr. Bezirksleiter, a 22–IV–1872: ,pr. (priv?) kot. predst. Vondra nadp.’”

2. Razdoblje od ukidanja Vojne krajine (1871.) do kraja Drugoga svjetskoga rata (1945.)

Nakon razvojačenja Vojne krajine, a u sklopu toga i Đurđevečke pukovnije, njemački je jezik izgubio status službenoga jezika, čime je nestala i zakonski sankcionirana, upravopolitička podloga njemačko-hrvatskoga jezičnoga dodira.

Uspomena na razdoblje Vojne krajine desetljećima je bila u živom sjećanju nekadašnjih graničara, “đuroka”, a i danas je važan element lokalnoga i područnoga identiteta. Ovamo u prvom redu spada tzv. legenda o picoku, pjetliću, koja ima svoje izvorište u ratovima s Turcima. Prema toj legendi, izgladnjeli branitelji grada nadmudrili su Turke koji su ih danima opsjedali, ispalivši – po nagovoru starice – zadnjega pjetlića među Turke. Ovi su pak navodno povjerovali da branitelji imaju dovoljno hrane i odustali od daljnje opsade (Palošija / Sučić 1996). Inače, povijesna znanost pretpostavlja da je turski vođa Ulamabeg iznenada odustao od daljnje opsade grada zbog toga što je tom prilikom pretrpio značajne gubitke, ali i zato što je doznao da je u tursku Posavinu prodrla hrvatska vojska (Horvat 1933: 18). Zahvaljujući toj legendi stanovnici Đurđevca, a i ponekad čitave Podravine, nazivaju se nadimkom Picoki, prema vjerojatno ondašnjem nazivu za pjetlića (u današnjem govoru kaže se *p’evčec*), a scenska vizija legende o picoku pod zidinama Staroga grada od 1968. godine središnja je priredba trodnevne kulturne, folklorne i sportske manifestacije nazvane “Picokijada” (Bošković-Stulli 1983: 297-301, Petrović-Peroković 1996). Pjetlić i đurđevečki Stari grad nisu samo česti motivi u umjetnosti, napose likovnoj, nego se koriste i u logotipovima pojedinih podravnih tvrtki (npr. prehrambenog koncerna “Podravka” iz Koprivnice) ili kao oznake i nazivi pojedinih proizvoda (npr. sireva). Na razdoblje Vojne krajine podsjeća i ime đurđevečkog nogometnog kluba “Graničar”, osnovanog 1919. godine (Hodalčić 1996).

Razvojačenje Vojne krajine nije, međutim, značilo nagao i konačan prekid kroatofonoga starosjedilačkoga stanovništva s njemačkim jezikom. Naime, tehnološki i industrijski razvitak u zemljama njemačkoga govornoga područja utjecao je i na život u đurđevečkoj Podravini. Još u razdoblju Vojne krajine to je područje bilo među prvima u hrvatskom etničkom prostoru koje je došlo u doticaj s tada novim tehničkim dostignućima, industrijskim biljkama, načelima racionalne poljoprivrede i počecima industrije (Krajasich 1974: 138-139). Usporedno s nabavkom strojeva i industrijskih proizvoda te primjenom novih poljoprivrednih i gospodarskih postupaka u podravskom dijalektu nastaju i nove posuđenice iz njemačkoga.